

O istorie

M

a modului

U

în care

N

ne petrecem

C

timpul

A

Traducere din engleză de
Iulia Berteș-Nani

James Suzman

Titlul și subtitlul originale: *WORK:
A History of How We Spend Our Time*
Autor: James Suzman

Copyright © James Suzman, 2020
Illustrations © Michelle Fava, 2020

Copyright © Publica, 2021 pentru prezenta ediție

Toate drepturile rezervate. Nicio parte din această carte nu poate fi reprodusă sau difuzată în orice formă sau prin orice mijloace, scris, foto sau video, exceptând cazul unor scurte citate sau recenzii, fără acordul scris din partea editorului.

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
SUZMAN, JAMES

Munca : o istorie a modului în care ne petrecem timpul / James Suzman ;
trad. din lb. engleză de Iulia Berteș-Nani. – București : Publica, 2021

ISBN 978-606-722-450-4

I. Berteș-Nani, Iulia (trad.)

331

EDITORI: Cătălin Muraru, Silviu Dragomir

DIRECTOR EXECUTIV: Adina Vasile

REDACTOR ȘEF: Ruxandra Tudor

DESIGN COPERTĂ: Alexe Popescu

REDACTOR: Cristina Bălan

CORECTORI: Elena Bițu, Paula Rotaru

DTP: Florin Teodoru

Cuprins

Ilustrații	9
Introducere	11
PARTEA ÎNTÂI La început	
1. A trăi înseamnă a munci	27
2. Mâini leneșe și ciocuri harnice	49
3. Unelte și abilități	73
4. Celelalte daruri ale focului	109
PARTEA A DOUA Mediul generos	
5. „Societatea prosperă originară”	137
6. Fantome din pădure	157

PARTEA A TREIA | Truda câmpului

7. O săritură în gol	187
8. Ospete și foamete	215
9. Timpul înseamnă bani	241
10. Primele mașinării	265

PARTEA A PATRA | Creaturile orașului

11. Luminile strălucitoare	291
12. Maladia aspirațiilor infinite	311
13. Talente de top	341
14. Moartea unui salariat	373
15. Noua boală	403
Concluzii	423
Note	427
Mulțumiri	449

De ce ar trebui să las broasca râioasă numită muncă

Să șadă peste viața mea?

Nu pot să-mi folosesc spiritul drept furcă

Și să alung bruta?

Philip Larkin, „Toads”

Ilustrații

Mascul de țesător mascat în etapele finale ale construirii unui cuib	56
Topor de mână Acheulean	78
Set de vânătoare Ju/'hoan. De la stânga la dreapta: ciomag, suliță, cârlig de vânătoare, săgeată otrăvită, băț de săpat și arc	83
Dimensiunile relative ale creierului oamenilor ancestrali	117
Reproducere a unui colier din cochilii Nassarius, vechi de 70 000-75 000 de ani, recuperat din peștera Blombos din Africa de Sud	146
Centre independente de domesticire a plantelor	191
Reproducere a unei secere natufiene din piatră	205
Un „paznic zoo” monolitic de la Göbekli Tepe	211
Orientul Mijlociu neolitic	232
Cățelușul Oberkassel față în față cu Aibo	270
Cronologie care indică datele estimative și localizarea principalelor domesticiri ale animalelor	273
Schelet vechi de 10 000 de ani al unui auroch de 1 000 de kilograme, înalt de doi metri, recuperat din Vig, Danemarca, în 1905	275
Proporția locuitorilor din zonele urbane între anii 1500 și 2016	293

Cel mai vechi registru de plăți din lume: o tăbliță cuneiformă care documentează plata muncitorilor în bere, în jurul anului 3 000 î.Hr., expusă la British Museum	308
O eolipilă – primul motor cu aburi descris de Heron din Alexandria în anul 50 d.Hr.	325
Modificări ale programului de lucru săptămânal în Marea Britanie, SUA și Franța	352
Grafic care arată că PIB-ul real pe cap de locuitor în SUA aproape că se dublează între 1980 și 2015, dar veniturile medii reale stagnează	363
Schimbări în veniturile gospodăriilor din SUA 1945-2015	365
Modelul cu trei sectoare al lui Clark care indică modul în care ocuparea forței de muncă în sectorul serviciilor scade în industriile primare și secundare	392

Introducere

PROBLEMA ECONOMICĂ

Prima revoluție industrială a izbucnit, ca o tuse, din coșurile înnegrite de fum ale motoarelor cu aburi pe bază de cărbune; a doua a țâșnit din prizele electrice de perete; iar a treia a luat forma microprocesorului electronic. În prezent ne aflăm în mijlocul unei a patra revoluții industriale, născută prin unirea unor noi serii de tehnologii digitale, biologice și fizice, și ni se spune că aceasta va fi exponențial mai transformatoare decât predecesoarele sale. Chiar și așa, nimeni nu este încă suficient de sigur de modul în care se va desfășura, dincolo de faptul că tot mai multe sarcini din fabricile, întreprinderile și casele noastre vor fi preluate de sisteme automate fizico-cibernetice animate de algoritmi de învățare automată.

Pentru unii oameni, perspectiva unui viitor automatizat vestește o eră a comodității oferite de roboți. Pentru alții, este încă un pas fatidic din călătoria noastră către o distopie cibernetică. Dar pentru mulți, perspectiva unui viitor automatizat ridică o singură întrebare stringentă: ce se va întâmpla dacă un robot îmi va lua locul de muncă?

Pentru cei din profesiile care, până acum, au fost imune la redundanța tehnologică, dezvoltarea roboților devoratori de joburi se vede în viața de zi cu zi: corul de salutări și avertismente robotice ce răzbat dinspre rândurile de case automate din supermarketuri sau algoritmi neîndemânatici care ne

ghidează, dar ne și frustrează, în aventurile noastre din universul digital.

Pentru sutele de milioane de șomeri care de-abia își duc traiul la periferiile pline cu fier vechi ale țărilor în curs de dezvoltare, unde creșterea economică depinde și mai mult de combinația dintre tehnologia de ultimă oră și capital, generând astfel puține locuri noi de muncă, automatizarea este o grijă actuală. Este, de asemenea, o preocupare stringentă pentru cohortele de muncitori semicalificați din economiile industrializate, a căror singură opțiune este să intre în grevă pentru ca locurile lor de muncă să nu fie preluate de mașinării automate a căror principală virtute este că nu intră niciodată în grevă. Și, chiar dacă nu este foarte vizibilă deocamdată, amenințarea plutește și asupra unor profesii cu înaltă calificare. Din moment ce inteligența artificială a ajuns să proiecteze inteligență artificială mai bine decât oamenii, se pare că am fost păcăliți de propria noastră ingeniozitate să ne transformăm fabricile, birourile și locurile de muncă în ateliere ale diavolului, care ne vor lăsa cu mâinile în aer și ne vor fura orice scop în viață.

Dacă e așa, atunci avem toate motivele să ne îngrijorăm. La urma urmei, muncim ca să trăim, trăim ca să muncim și suntem capabili să găsim un sens, satisfacție și mândrie în aproape orice tip de muncă: de la monotonia ritmică a spălării podelelor cu mopul până la evitarea plății taxelor pe jocurile de noroc. De asemenea, munca pe care o facem ne definește ca oameni; ne determină perspectivele de viitor, dictează unde și cu cine ne petrecem cea mai mare parte a timpului; ne mediază respectul de sine; ne modelează multe dintre valorile personale și ne influențează orientarea politică. Atât de mult, încât îi glorificăm pe cei competitivi, deplângem lenea trântorilor, iar obiectivul eradicării șomajului rămâne o mantră favorită a politicienilor de toate culorile.

Toate acestea se bazează pe convingerea că suntem genetic structurați să muncim și că destinul speciei noastre a fost modelat de o convergență unică a tenacității, inteligenței și hărniciei, care ne-a permis să construim societăți care reprezintă mult mai mult decât suma părților lor.

Neliniștile noastre cu privire la un viitor automatizat contrastează cu optimismul multor gânditori și visători care, încă de la primele mișcări ale Revoluției industriale, credeau că automatizarea era cheia care va debloca o utopie economică. Oamenii ca Adam Smith, părintele fondator al economiei, care, în 1776, aducea laude „mașinilor foarte frumoase” despre care credea că vor „ușura și reduce efortul”¹, sau Oscar Wilde, care, un secol mai târziu, avea fantezii despre un viitor „în care mașinările vor face toate muncile necesare și neplăcute”.² Dar niciunul nu a adus argumente mai elaborate decât cel mai influent economist al secolului XX, John Maynard Keynes. El a prezis în 1930 că, până la începutul secolului XXI, creșterea capitalului, îmbunătățirea productivității și progresele tehnologice ar fi trebuit să ne aducă la hotarele unui „tărâm al făgăduinței economice”, în care nevoile de bază ale tuturor ar fi fost ușor de îndeplinit și unde, prin urmare, nimeni nu ar fi lucrat mai mult de cincisprezece ore pe săptămână.

Am depășit de câteva decenii pragurile de productivitate și creștere a capitalului calculate de Keynes, care ar fi trebuit atinse pentru a ajunge acolo. Cei mai mulți dintre noi încă lucrăm la fel de mult ca bunicii și străbunicii noștri, iar guvernele noastre rămân obsedate de creșterea economică și crearea de locuri de muncă la fel ca în orice moment al istoriei noastre recente. Mai mult decât atât, în timp ce fondurile de pensii private și de stat gem sub greutatea obligațiilor față de populațiile tot mai îmbătrânite, se așteaptă ca mulți dintre noi să muncim cu aproape un deceniu mai mult decât acum

o jumătate de secol; și, în ciuda progreselor fără precedent în tehnologie și productivitate din unele dintre cele mai avansate economii din lume, precum Japonia și Coreea de Sud, sute de decese anuale evitabile sunt acum puse oficial pe seama faptului că oamenii prestează un număr de ore suplimentare care te face să plângi când îl auzi.

Se pare că omenirea încă nu este pregătită să-și revendice pensia colectivă. Pentru a înțelege motivele, este nevoie să recunoaștem că relația noastră cu munca este mult mai interesantă și implicată decât ar vrea majoritatea economiștilor tradiționali să credem.

Keynes credea că atingerea țărâmului făgăduinței economice va fi cea mai remarcabilă realizare a speciei noastre, pentru că nu vom fi făcut nici mai mult, nici mai puțin decât să rezolvăm ceea ce el a descris ca fiind „cea mai presantă problemă a rasei umane... de la începuturile vieții în forma sa cea mai primitivă”.

„Problema presantă” la care se referea Keynes era ceea ce economiștii clasici numesc „problema economică”, cunoscută și ca „problema rarității”. Aceasta susține că suntem creaturi raționale blestamate cu un apetit insatiabil și că, întrucât pur și simplu nu există resurse suficiente pentru a satisface nevoile tuturor, nimic nu este de ajuns. Ideea că avem nevoi infinite, dar că toate resursele sunt limitate, stă în centrul definiției economiei ca studiu al modului în care oamenii alocă resurse rare pentru a-și satisface nevoile și dorințele. De asemenea, ancorază sistemele noastre de piață, financiare, de ocupare a forței de muncă și monetare. Deci, din punctul de vedere al

economiștilor, raritatea este cea care ne motivează să muncim, întrucât doar prin muncă – prin crearea, producerea și comercializarea resurselor rare – putem spera să reducem vreodată decalajul dintre dorințele noastre aparent infinite și mijloacele noastre limitate.

Dar problema rarității conturează o imagine sumbră a speciei noastre. Ea susține că evoluția ne-a transformat în creaturi egoiste, blestamate să fim împovărate pentru totdeauna de dorințe pe care nu le putem satisface niciodată. Și, chiar dacă această presupunere despre natura umană poate părea evidentă și de la sine înțeleasă multor oameni din lumea industrializată, mulți alții nu o consideră adevărată, cum ar fi triburile de „boșimani” Ju/'hoansi din Kalahari, Africa de Sud, care au trăit ca vânători-culegători până spre sfârșitul secolului XX.

Am documentat interacțiunea lor, de multe ori traumatizantă, cu o economie globală în neobosită expansiune încă de la începutul anilor 1990. Este o poveste adesea brutală, care se petrece la frontiera dintre două moduri de viață profund diferite, fiecare întemeiat pe filosofii sociale și economice foarte diferite, bazate pe presupuneri foarte diferite cu privire la natura rarității. Pentru Ju/'hoansi, economia de piață și ipotezele despre natura umană pe care aceasta se sprijină sunt pe cât de uluitoare, pe atât de frustrante. Dar nu sunt singurii. Alte comunități care au continuat să vâneze și să culeagă în secolul XX, de la Hadzabe din Africa de Est la inuiții din Arctica, s-au chinuit în mod similar să înțeleagă și să se adapteze la normele unui sistem economic bazat pe o perpetuă raritate.

Când Keynes și-a descris pentru prima dată utopia economică, studiul comunităților de vânători-culegători era doar o activitate marginală în nou-apăruta disciplină a antropologiei sociale. Chiar dacă ar fi dorit să afle mai multe despre vânători-culegători, el nu ar fi găsit prea multe informații care să

pună sub semnul îndoielii punctul de vedere predominant din acea epocă, și anume că viața în societățile primitive era o luptă constantă cu foametea. Nici nu ar fi găsit nimic care să-l convingă că, în ciuda regreselor ocazionale, călătoria omenirii a fost dintotdeauna, mai presus de toate, o poveste despre progres, iar motorul progresului a fost nevoia noastră de a munci, de a produce, de a construi și de a face schimb, stimulată de nevoia noastră înăscută de a rezolva problema economică.

Dar acum știm că vânătorii-culegători precum Ju/'hoansi nu au trăit constant sub amenințarea foametei. Dimpotrivă, de obicei erau bine hrăniți; trăiau mai mult decât oamenii din majoritatea societăților agricole; rareori munceau mai mult de cincisprezece ore pe săptămână și își petreceau cea mai mare parte a timpului odihnindu-se și distrându-se. Știm, de asemenea, că puteau face toate astea deoarece nu obișnuiau să își facă provizii de alimente, erau puțin preocupați de acumularea de averi sau de statut și munceau aproape exclusiv pentru a-și satisface necesitățile materiale imediate. În timp ce problema economică susține sus și tare că suntem cu toții blestemați să trăim în purgatoriul dintre dorințele noastre infinite și mijloacele limitate, vânătorii-culegători aveau puține dorințe materiale, care puteau fi satisfăcute doar cu câteva ore de efort. Viața lor economică era organizată mai degrabă în jurul prezumției de abundență, decât în jurul preocupării pentru raritate. Acestea fiind zise, există motive întemeiate să credem că, deoarece strămoșii noștri au vânat și au cules timp de peste 95% din istoria *Homo sapiens* veche de 300 000 de ani, presupunerile despre natura umană în problema rarității și atitudinile noastre față de muncă își au rădăcinile în agricultură.

Dacă admitem că, în cea mai mare parte a istoriei umane, strămoșii noștri nu au fost la fel de preocupați de raritate precum suntem noi acum, ne amintim și că munca înseamnă mult mai mult decât eforturile noastre de a rezolva problema economică. Este ceva ce recunoaștem cu toții: frecvent, descriem drept „muncă” tot felul de activități practice din afara sferei profesionale. De exemplu, putem munci la relațiile noastre, la corpurile noastre și chiar la modul de petrecere a timpului liber.

Când economiștii definesc munca drept timpul și efortul pe care le depunem pentru a ne satisface nevoile și dorințele, ei evită să abordeze două probleme evidente. Prima este că, adesea, singurul lucru care diferențiază munca de petrecerea timpului liber este contextul și dacă suntem plătiți sau plătim să facem ceva. Pentru un om al cavelor, vânarea unui elan este muncă, dar pentru mulți vânători din lumea civilizată este o activitate de agrement palpitantă și adesea foarte scumpă; pentru un artist comercial, desenatul este muncă, dar pentru milioane de artiști amatori este o plăcere relaxantă; iar pentru un expert în lobby, cultivarea relațiilor cu persoane cu putere decizională este muncă, în timp ce pentru majoritatea dintre noi a ne face prieteni este o bucurie. A doua problemă este că, dincolo de energia pe care o consumăm pentru a ne asigura nevoile de supraviețuire – hrană, apă, aer, căldură, companie și siguranță – există foarte puține lucruri considerate universal drept o necesitate. Mai mult decât atât, necesitatea se îmbină adesea atât de imperceptibil cu dorința, încât poate fi imposibil să le diferențiem. Astfel, unii insistă că un mic dejun compus dintr-un croissant servit alături de cafea bună este o necesitate, în timp ce pentru alții este un lux.

Cea mai apropiată definiție universală a „muncii” – una în privința căreia ar fi de acord vânătorii-culegători, brokerii în costume vărgate, agricultorii de subzistență cu mâini bătătorite

și oricine altcineva – este că aceasta presupune alocarea intenționată de energie sau efort unei sarcini pentru a atinge un obiectiv sau scop. Încă de când oamenii preistorici au început să împartă lumea din jurul lor și să-și organizeze experiențele în termeni de concepte, cuvinte și idei, au avut aproape sigur un concept al muncii. La fel ca dragostea, creșterea copiilor, muzica și doliul, munca este unul dintre puținele concepte de care antropologii și călătorii deopotrivă au reușit să se agațe atunci când au fost aruncați în derivă în ținuturi necunoscute. Pentru că, dacă limba vorbită sau obiceiurile ciudate sunt un obstacol, simplul act de a ajuta pe cineva să facă un lucru va sparge adesea barierele mult mai repede decât orice declarație stângace. Acest act este o dovadă de bunăvoință și, la fel ca un dans sau un cântec, creează sentimentul unui scop comun și armonizează experiențele.

Abandonarea ideii că problema economică este condiția eternă a rasei umane face mai mult decât să extindă definiția muncii dincolo de modul în care ne câștigăm existența. Ea ne oferă o nouă lentilă prin care să privim la relația noastră profund ancestrală cu munca, de la începuturile vieții până în prezentul nostru ocupat. De asemenea, ridică o serie de întrebări noi. De ce acordăm acum muncii mult mai multă importanță decât strămoșii noștri vânători-culegători? De ce, într-o eră cu o abundență fără precedent, rămânem atât de preocupați de raritate?

Pentru a răspunde la aceste întrebări, trebuie să ne aventurăm mult dincolo de limitele economiei tradiționale, în lumea fizicii, a biologiei evolutive și a zoologiei. Dar, poate cel mai important, este necesar să aducem o perspectivă antropologică socială care să le unească. Numai prin intermediul studiilor antropologice sociale asupra comunităților care au continuat să vâneze și să culeagă în secolul XX suntem

capabili să animăm pietrele sfărâmate, arta rupestră și oasele rupte, singurele indicii materiale abundente despre modul în care strămoșii noștri au trăit și au muncit, căutând hrană în natură. De asemenea, doar printr-o abordare antropologică socială putem începe să înțelegem în ce fel sunt modelate experiențele pe care le trăim de diferitele tipuri de muncă pe care le facem. Această abordare mai largă ne oferă unele revelații surprinzătoare despre rădăcinile antice ale unor provocări pe care le considerăm adesea exclusiv moderne. Ea dezvăluie, de exemplu, modul în care relațiile noastre cu mașinăriile amintesc de relația dintre primii agricultori și carele trase de cai, boi și alte animale de povară care li ajutau la muncă și modul în care neliniștile noastre în privința automatizării sunt remarcabil de asemănătoare cu cele care li țineau treji noaptea pe oamenii din societățile sclavagiste, și de ce.

Când vine vorba despre cartografierea istoriei relației noastre cu munca, există două căi care se intersectează și care sunt cel mai logic de urmat.

Prima cartografiază povestea relației noastre cu energia. În esență, munca este întotdeauna o tranzacție de energie, iar capacitatea de a face anumite tipuri de muncă este ceea ce distinge organismele vii de materia moartă, neînsușită. Pentru că numai ființele vii caută în mod activ energia și o captează cu scopul de a trăi, a crește și a se reproduce. Călătoria pe această cale dezvăluie că nu suntem singura specie care risipește frecvent energia; sau care devine apatică, deprimată și demoralizată atunci când ne lipsește un scop și nu avem de lucru. Acest fapt, la rândul său, ridică o serie întreagă de alte întrebări cu

privire la natura muncii și relația noastră cu ea. De exemplu, oare organismele precum bacteriile, plantele și caii de povară muncesc și ele? Dacă da, în ce moduri diferă munca lor de munca pe care o fac oamenii și mașinile pe care le construim? Și ce ne spune asta despre modul în care muncim?

Această cale începe în momentul în care o sursă de energie a unit cumva laolaltă, pentru prima dată, un haos de molecule diferite pentru a forma organisme vii. Este, de asemenea, o cale care se lărgeste constant și tot mai rapid, pe măsură ce viața s-a extins progresiv pe suprafața pământului și a evoluat pentru a capta noi surse de energie, printre care lumina soarelui, oxigenul, carnea, focul și combustibilii fosili, pe care să le pună la treabă.

A doua cale urmează călătoria evolutivă și culturală umană. Reperele sale fizice timpurii iau forma unor unelte primitive din piatră, vetre antice și mărgelile sparte. Reperele ulterioare iau forma unor motoare puternice, orașe gigantice, burse de valori, ferme industriale, state-națiune și rețele vaste de mașini consumatoare de energie. Dar această cale este presărată și cu multe repere invizibile. Acestea iau forma ideilor, conceptelor, ambițiilor, speranțelor, obiceiurilor, ritualurilor, practicilor, instituțiilor și poveștilor – pietrele de hotar ale culturii și istoriei. Călătoria pe această cale dezvăluie modul în care, pe măsură ce strămoșii noștri și-au dezvoltat capacitatea de a deprinde multe abilități noi și diferite, remarcabila noastră orientare către un scop s-a perfecționat până la punctul în care acum suntem capabili să găsim sensul, bucuria și satisfacția profundă în activități cum ar fi construirea de piramide, săpatul gropilor și desenatul. De asemenea, arată în ce fel munca pe care au făcut-o și abilitățile pe care le-au dobândit le-au modelat treptat experiența și interacțiunile cu lumea din jurul lor.

Dar punctele în care aceste două căi converg sunt cele mai importante în ceea ce privește înțelegerea relației noastre contemporane cu munca. Primul dintre aceste puncte de convergență a apărut atunci când oamenii au stăpânit focul, probabil cu un milion de ani în urmă. Învățând să externalizeze o parte din nevoile lor energetice către flăcări, au câștigat mai mult timp liber pentru că nu au mai fost nevoiți să caute neîncetat hrană; de asemenea, au dobândit mijloacele de a sta la caldură când era frig și capacitatea de a-și îmbogăți foarte mult dieta, alimentând astfel dezvoltarea unor creiere tot mai consumatoare de energie și tot mai active.

Al doilea punct crucial de convergență a fost mult mai recent și, s-ar putea spune, mult mai transformator. A apărut în urmă cu aproximativ 12 000 de ani, când oamenii au început să facă regulat provizii de alimente și să facă experimente de cultivare a plantelor, transformându-și relațiile cu mediul înconjurător, cu semenii lor, cu raritatea resurselor și cu munca. Explorarea acestui punct de convergență arată, de asemenea, cât de mult din arhitectura economică formală, în jurul căreia ne organizăm viețile profesionale în prezent, și-a avut originile în agricultură și cât de intim sunt imprimate ideile noastre despre egalitate și statut social în atitudinile noastre față de muncă.

Un al treilea punct de convergență a apărut atunci când oamenii au început să se adune în orașe și comune. Acest fenomen s-a produs în urmă cu aproximativ 8 000 de ani, când unele societăți agricole au început să genereze surplusuri de hrană suficient de mari pentru a susține populații urbane numeroase. Și reprezintă, de asemenea, un nou capitol de importanță majoră în istoria muncii – definit nu de nevoia de a capta energia lucrând la câmp, ci mai degrabă de cerința de a o consuma. Nașterea primelor orașe a pus bazele genezei

unor noi categorii de competențe, profesii, locuri de muncă și meserii, de neimaginat în agricultura de subzistență sau în comunitățile căutătorilor de hrană.

Apariția satelor mari, apoi a comunelor și, în cele din urmă, a orașelor a jucat, de asemenea, un rol vital în remodelarea dinamicii problemei economice și a rarității. Deoarece nevoile materiale ale celor mai mulți locuitori din mediul urban erau satisfăcute de fermierii care produceau hrană în mediul rural, ei și-au canalizat energia neconsumată spre obținerea statutului, bogăției, plăcerii, distracției și puterii. Orașele au devenit rapid creuzete ale inegalității, proces accelerat de faptul că, în interiorul orașelor, oamenii nu erau uniți de aceleași relații de rudenie și legături sociale caracteristice micilor comunități rurale. Ca urmare, oamenii care trăiau în orașe au început treptat să-și lege tot mai strâns identitatea socială de munca pe care o făceau și să caute tovarășia celor care lucrau în același domeniu cu ei.

Al patrulea punct de convergență este marcat de apariția fabricilor și filaturilor care azvârleau fum prin hornuri uriașe, pe măsură ce populațiile din Europa Occidentală au învățat să acceseze vechile zăcăminte de energie din combustibili fosili și să le transforme într-o prosperitate materială de neimaginat până atunci. În acest moment, care pornește la începuturile secolului al XVIII-lea, ambele căi se largesc brusc. Ele devin mai aglomerate, făcând loc pentru creșterea rapidă a numărului și dimensiunii orașelor, o sporire a populației de oameni, dar și a speciilor de animale și plante domesticite de strămoșii noștri. Aceste căi devin, de asemenea, mult mai circulate, ca urmare a accentuării preocupării noastre pentru raritate și muncă – paradoxal, ca urmare a faptului că existau mai multe lucruri decât oricând. Și, cu toate că încă este prea devreme să ne pronunțăm, e greu să evităm suspiciunea că viitorii

istorici nu vor face diferența dintre prima, a doua, a treia și a patra revoluție industrială, ci vor considera, în schimb, acest moment extins ca fiind la fel de crucial ca oricare altul din relația speciei noastre cu munca.

**Partea
întâi**

La început

1 | A trăi înseamnă a munci

În acea după-amiază altfel din primăvara anului 1994 era atât de cald, încât până și copiii, cu tălpile lor netăbăcite, țopăiau când atingeau nisipul în fuga lor de la un petec de umbră la altul. Nu adia nicio briză, iar norii de praf ridicați de Land Cruiserul misionarului, care se apropia zgomotos de pista accidentată de nisip dinspre Tabăra de Recolonizare Skoonheid din Deșertul Kalahari din Namibia, au rămas în aer mult timp după ce vehiculul s-a oprit.

Pentru cei aproape 200 de boșimani Ju/'hoansi care se adăposteau de soare, vizitele ocazionale ale misionarilor erau o pauză bine-venită de la monotonia așteptării ajutoarelor alimentare guvernamentale. De asemenea, erau mult mai distractive decât rătăcitul prin deșert de la o fermă uriașă de vite la alta, în speranța de a convinge vreun fermier alb să le dea ceva de lucru. De-a lungul celei de-a doua jumătăți de secol de viață trăită sub biciul fermierilor care le furaseră pământurile, chiar și cei mai sceptici din această comunitate – rămășițele celei mai durabile comunități de vânători-culegători de pe pământ – ajunseseră să creadă că era de bun-simț să fie atenți la emisarii rânduiți ai Dumnezeului fermierilor. Unii chiar găseau alinare în cuvintele lor.

În timp ce soarele cobora spre orizontul vestic, misionarul s-a dat jos din Land Cruiser, și-a instalat un amvon improvizat la baza portbagajului și a chemat congregația. Era încă arșiță, iar oamenii s-au târât alene la umbra cu pete de lumină a

copacului. Singurul dezavantaj al acestui aranjament era că, pe măsură ce soarele asfințea, congregația trebuia să se mute periodic pentru a rămâne la umbră, un proces care presupunea să se tot ridice, să se așeze, să-și dea coate și ghionturi. Pe măsură ce slujba continua și umbra copacului se lungea, majoritatea congregației se îndepărta tot mai mult și mai mult de amvon, forțându-l pe misionar să-și țină mare parte din predică pe un ton zbierat.

Peisajul adăuga întregii scene o anumită solemnitate biblică. Nu numai că soarele îi crea misionarului un halou care te făcea să mijești ochii, dar, la fel ca luna care avea să răsară curând la est și precum copacul sub care stătea congregația, soarele avea un rol principal în povestea pe care trebuia să o spună: facerea omului și căderea lui în păcat.

Misionarul a început prin a reaminti congregației că motivul pentru care oamenii se adunau să se închine în fiecare duminică era acela că Dumnezeu a lucrat neobosit timp de șase zile pentru a face cerurile, pământul, oceanele, soarele, luna, păsările, fiarele, peștii și așa mai departe și s-a odihnit doar în ziua a șaptea, când și-a terminat lucrarea. El le-a amintit că, deoarece oamenii au fost creați după chipul Său, și ei trebuiau să trudească timp de șase zile, iar în a șaptea să se odihnească și să ofere recunoștință pentru binecuvântările nenumărate pe care Domnul le-a revărsat asupra lor.

Cuvintele de început ale misionarului au generat gesturi aprobatoare din cap, precum și un amin sau două de la membrii mai entuziaști ai congregației. Dar celor mai mulți li se părea dificil să identifice exact pentru ce binecuvântări ar fi trebuit să fie recunoscători. Ei știau ce înseamnă să muncești din greu și înțelegeau importanța timpului de odihnă, chiar dacă nu aveau nicio idee despre cum era să beneficieze și de recompensele materiale ale muncii lor. În jumătatea de secol

precedentă, mâinile lor fuseseră cele care transformaseră acest mediu semiarid în ferme profitabile de vite. Iar în această perioadă, fermierii, care de altfel nu se sfiau să folosească biciul pentru a-i „vindeca” de lene pe lucrătorii Ju/'hoan, întotdeauna le dăduseră liber în zilele de duminică.

Apoi, misionarul a povestit congregației cum, după ce Domnul le-a poruncit lui Adam și Evei să aibă grijă de Grădina Edenului, ei au fost seduși de șarpe să comită păcatul original, în urma căruia Atotputernicul „a blestemat pământul” și i-a izgonit pe fiii și fiicele lui Adam și ai Evei, condamnându-i la o viață de trudă la câmp.

Această poveste biblică anume rezona cu Ju/'hoansi mai bine decât multe altele spuse de misionari – și nu doar pentru că toți știau ce înseamnă să fie tentați să se culce cu oameni cu care nu ar fi trebuit. Vedeau în ea o parabolă a istoriei lor recente. Toți bătrânii Ju/'hoansi de la Skoonheid își aminteau vremurile când acest teren era unicul lor domeniu și când trăiau exclusiv din vânatul animalelor sălbatice și culesul de fructe sălbatice, tuberculi și legume. Își aminteau că pe atunci, la fel ca Edenul, mediul lor deșertic era veșnic generos (chiar dacă temperamental) și aproape întotdeauna le dăruia suficiență mâncare în schimbul a numai câteva ore, adesea spontane, de efort. Acum unii chiar speculau că, în urma unui păcat capital similar pe care probabil că îl comiseră, începând cu anii 1920, în Kalahari au venit inițial o mână, apoi un val de fermieri albi și polițiști coloniali, cu cai, arme, pompe de apă, sârmă ghimpată, vite și legi ciudate, și au revendicat tot terenul pentru ei înșiși.

La rândul lor, fermierii albi au înțeles repede că agricultura la scară largă într-un mediu ostil culturii agricole, precum Kalahari, necesita multă muncă. Așa că au format comandouri pentru a prinde și forța boșimanii „sălatici” să muncească,

i-au ținut ostatici pe copiii acestora pentru a-și garanta supunerea părinților lor și au dat cu biciul în stânga și-n dreapta pentru a-i învăța „virtuțile muncii asidue”. Văduviți de pământurile lor strămoșești, Ju/'hoansi au învățat că, pentru a supraviețui, trebuiau să trudească la ferme precum Adam și Eva.

Timp de 30 de ani, s-au adaptat acestei vieți. Dar în 1990, când Namibia și-a câștigat independența față de Africa de Sud, progresele tehnologice au făcut ca fermele să fie mai productive și mai puțin dependente de forța de muncă decât înainte. Și, după ce noul guvern a cerut ca fermierii să-și trateze lucrătorii Ju/'hoan ca pe angajați cu acte în regulă și să le ofere salarii decente și locuințe, mulți fermieri pur și simplu i-au alungat de pe terenurile lor. Ei au motivat că era mult mai eficient economic și mult mai puțin problematic să investească în echipamentele potrivite și să își gestioneze fermele cu cât mai puțini angajați. Ca urmare, mulți Ju/'hoansi nu au avut de ales decât să își pună tabere la marginea drumurilor, să se aciuze la hotarele satelor Herero din nord sau să se mute într-una dintre cele două zone mici de relocare, unde nu aveau mai nimic de făcut, în afară de a sta și a aștepta ajutoarele alimentare.

Acesta era punctul în care povestea căderii din Rai nu prea mai avea sens pentru Ju/'hoansi. Dacă fuseseră condamnați de Dumnezeu la o viață de trudă la câmp, precum Adam și Eva, acum de ce erau izgoniți de pe câmp de fermierii care spuneau că nu le mai erau de niciun folos?

Sigmund Freud era convins că toate mitologiile din lume aveau în ele secretele misterelor „dezvoltării noastre

psiho-sexuale” – inclusiv povestea biblică despre Adam și Eva. În schimb, colegul și rivalul său, Carl Gustav Jung, considera că miturile nu erau nimic altceva decât esența distilată a „inconștientului colectiv” al umanității. Iar pentru Claude Lévi-Strauss, reperul intelectual al antropologiei sociale din secolul XX, toate mitologiile lumii se combinau pentru a forma o cutie imensă și complexă de piese de puzzle care, dacă ar fi fost așezate corect, ar fi dezvăluit „structurile profunde” ale minții umane.

Poate că diversele mitologii ale lumii pot sau nu să ne ofere o fereastră către „inconștientul nostru colectiv”, să ne explice tulburările sexuale sau să ne permită să privim adânc în structurile minților noastre. Dar nu există nicio îndoială că ele dezvăluie unele aspecte universale ale experienței umane. Unul dintre acestea este ideea că lumea noastră – oricât de perfectă ar fi fost în momentul facerii – este supusă unor forțe haotice și că oamenii trebuie să muncească pentru a le ține în frâu.

Printre cei din congregația misionarului de la Skoonheid, în acea după-amiază fierbinte, se aflau și câțiva „oameni din vremurile de altădată”. Erau ultimii Ju/'hoansi de aici care își petrecuseră mare parte din viața lor ca vânători-culegători. Își purtau trauma de a fi fost smulși violent din vechea lor viață cu un fel de stoicism care caracteriza viața tradițională de vânător-culegător și, în așteptarea morții, își găseau alinare repetându-și unul altuia „poveștile despre începuturi” – miturile Creației – învățate pe când erau copii.

Înainte să apară misionarii creștini cu propria lor versiune a poveștii, Ju/'hoansi credeau că lumea a fost creată în două etape distincte. În prima etapă, Dumnezeu lor creator s-a făcut pe sine însuși, soțiile sale, un zeu farsor mai mic, numit G//aua, lumea, ploaia, lumina, fulgerul, gropile din pământ care colectau apa de ploaie, plantele, animalele și, în cele din